

הרב ד"ר יהודה זולדן

מימון הוצאות צבאיות ואזרחיות בעקבות מלחמה

- הקדמה
- הלכות מלחמה ולא הלכות "מכת מדינה"
- כלכלה ותעסוקה באחריות השלטון
- מימון שכר הלוחמים ופיצויים על הפסדים
- "מלך פורץ לו דרך": לטובת צורכי המדינה והעם ולא לטובת צרכי האישיים; פיצוי על נטילת רכוש פרטי לטובת המדינה
- השתתפות ותמיכה אזרחית באחזקת הצבא
- סיכום

הקדמה

בשעת מלחמה, חיילים רבים מגויסים ומפסידים ימי עבודה ולימודים, ואף למעבידים ולמעסיקים ולמשק כולו נגרמים הפסדים רבים: יש ירידה בכוח האדם במפעלים ובמקומות העבודה, הפריזון יורד, הזמנות מתבטלות, לא ניתן לעמוד בהתחייבויות לשווקים בארץ ובחוץ לארץ ועוד. במקומות הנמצאים בטווח האש, מוטלות מגבלות ביטחוניות רבות על העובדים, ואינם יכולים להגיע למקומות עבודתם (במקומות שאינם ממוגנים או בשטחים חקלאיים הקרובים לגבול ועוד), ומפעלים ומקומות עבודה נפגעים פיזית. בתים ורכוש פרטי ניזוקים מהפצצות האויב. הוצאות המלחמה עצמה, במיוחד במלחמה המודרנית, הן גדולות מאוד, כגון: עלות התחמושת וכלי הנשק, הוצאות לוגיסטיות עבור מזון וביגוד וציוד אחר, פיתוח נשק וטכנולוגיות לחימה, אמצעי מיגון, הוצאות לאימון ועוד. עלות כל מלחמה בימינו מיליארדי שקלים, ולכן כמעט אחרי כל מלחמה הממשלה נאלצת להטיל מסים ולקצץ את התקציב של משרדיה.

* על מאמר זה העיר הרב יוסף כרמל, הרב יובל שרלו והרב עזריאל אריאל. תודתי נתונה להם.

ונשאלת השאלה: מי חייב לממן את ההוצאות ומה הם השיקולים הכלכליים שהשלטון צריך לשקול בשעה שהוא מחליט לצאת למלחמה? האם הוא חייב לפצות על כל ההפסדים הללו או גורם אחר מפצה עליהם? לא ניתן להקביל את המציאות הכלכלית-חברתית-טכנולוגית של ימינו למציאות דומה בעבר. אך אף על פי כן, ננסה ללמוד עקרונות בעניין זה מהתנהלותם של מלכי ישראל בעבר בעת שיצאו למלחמות לזמננו כאן והיום.

הדיון בסוגיה זו מתבקש בעקבות מבצע "צוק איתן" בקיץ התשע"ד, מפני שאף על פי שהמערכה נמשכה זמן רב, ואלפי טילים נורו לעבר מדינת ישראל, המשכיה הממשלה להגדיר את המערכה כ**מבצע** ולא כ**מלחמה**, כיוון שעל פי החוק, הגדרת המערכה כמבצע משנה את היקף הפיצויים עבור נזק שנגרם עקב המערכה: הפיצוי על נזקי מלחמה גדול הרבה יותר. להלן נדון בשאלה זו מבחינה עקרונית בלי להיכנס לשאלה אם המערכה היא בגדר מבצע או מלחמה.

הלכות מלחמה ולא הלכות "מכת מדינה"

רבנים בני זמננו עסקו בסוגיית הפיצוי על אבדן ימי עבודה של פועל עקב מלחמה, כשהם מדמים את הדבר להלכות "מכת מדינה" ביחסי חוכר-מחכיר, כשמגפה או שידפון וכדומה פגעו בנכס המוחכר (בבא מציעא קג ע"ב - קד ע"א; קה ע"ב): מי נושא בהפסד? המחכיר או החוכר או שניהם? מהלכות "מכת מדינה", ניתן להקיש לעניין יחסי עובד-מעביד, כמו שמקיש מהר"ם ברוך מרוטנבורג, הדין בשאלת פיצוי למלמד שאינו יכול ללמד בעירו, ופוסק: "ואם הביטול מחמת גזירת המושל בעיר ואי אפשר למלמדים ללמוד, הוה ליה מכת מדינה, ונותן לו כל שכרו" (מרדכי, בבא מציעא, סימן שמג; הגהות אשר"י, בבא מציעא, פרק ו, סימן ו).¹ הלכה זו נפסקה על ידי הרמ"א (חושן משפט, סימן שכא, סעיף א). נושאי כליו של הרמ"א (ש"ך, שם, ס"ק א; נתיבות המשפט, שם, ביאורים, ס"ק א; ערוך השולחן, חושן משפט, סימן שלד, סעיף י) ופוסקים אחרים - כל אלה דנים בשאלות: האם רק המעביד נושא בהפסד או שמא גם הפועל? כיצד נגדיר מהי "מכת מדינה"? האם פגיעה היא בגדר "מכת מדינה" רק אם פגעה בכל הציבור או די שתפגע ברוב הציבור או אף בענף מסוים במשק? ומה הדין אם הגזרה צפויה וידועה לפני התקשרות הצדדים ועוד?²

1 לדברים בשם הראי"ה קוק על דברי המהר"ם מרוטנבורג, ראה הרב צבי יהודה קוק, **צמח צבי** (התשנ"א), עמ' יב.

2 לסקירה בעקבות מצבים אלו אצל פוסקי הלכה, ראה: שילם ורהפטיג **דיני העבודה במשפט העברי** (התשכ"ט), עמ' 742-748 ("מכת מדינה"). לדיון בשאלות אלו בעקבות מלחמת המפרץ (חורף התשנ"א), ואחר כך בעקבות מבצע "עופרת יצוקה" (חורף התשס"ט), ראה: הרב יונה מצגר "שכרה של גנת שלא עבדה מפחד אימי המלחמה" **סופה במדבר** (התשנ"א), סימן לג, עמ' קד-קז; הרב צבי יהודה בן יעקב

אך נראה שהדיון בשאלות הללו אינו תואם לחלוטין את ההתמודדות עם סוגיית אבדן ימי עבודה בשעת מלחמה בהנהגת שלטון יהודי במדינת ישראל. אין מדובר בגזרה על־טבעית או ברצונו של עריץ למנוע עבודה מן הציבור אלא על החלטה שלטונית של המנהיגות המרכזית במדינת ישראל לצאת למלחמה, בין יזומה בין כתגובה הכרחית על התגרות האויב. המלחמה היא למען העם והארץ, למיגור האויבים, וברור שכל העם חייב לשאת בעול הכלכלי שלה, ולא רק החיילים הנלחמים באויב. כיוון שכך הוא הדבר, ננסה ללמוד כיצד נהגו מלכי ישראל בעבר בשאלה זו. וכיוון שענייני שלטון ומלכות לא נידונו בהרחבה במקורותינו, מפני שבשנות הגלות, עם ישראל לא ניהל מלחמות כמדינה בעלת צבא מאורגן, ננסה ללמוד עליהם ממה שמשתקף מן המקרא והתלמוד, ובעיקר מפסיקת הרמב"ם בהם.

נדון בדברים מבחינה עקרונית, ולא ניכנס כאן לחישובים מתמטיים וכלכליים פרטניים, כיצד יש לחשב אבדן ימי עבודה או נזק כלכלי אחר הנגרם בעטייה של המלחמה. היסוד העקרוני לדיון זה הוא: גם המשק האזרחי הוא חלק מן המערכה, ובעת יציאה למלחמה יש לקחת בחשבון את מה שעתיד לקרות בעורף, בחיים האזרחיים.³

כלכלה ותעסוקה באחריות השלטון

הנחת היסוד היא שמלך הגון וישר משרת את העם ורוצה בטובתו, ואינו מנסה להכביד על האזרחים כדי להעצים את כוחו האישי או המנגנון השלטוני. "ושפֿטנו מלכנו" (שמואל א ח, כ) היא אמירה שמשמעותה: המלך מוביל ומנהיג את העם בכל התחומים, ועליו לדאוג למחייתם של האזרחים ולבניית מערך כלכלי טוב ויעיל לטובת המדינה כולה. התלמוד מספר על חכמי ישראל שנכנסו אל דויד המלך ואמרו לו (ברכות ג ע"ב; סנהדרין טז ע"א):

אדונינו המלך, עמך ישראל צריכין פרנסה. אמר להם: לכו והתפרנסו זה מזה. אמרו לו: אין הקומץ משביע את הארי, ואין הבור מתמלא מחוליתו. אמר להם: לכו

³ תשלום לגן ילדים ששבת בזמן מלחמה" תחומין יב 200 (התשנ"ב), עמ' 218; הנ"ל, "תשלום שכר לימוד והסעות בזמן המלחמה" משפטיך ליעקב, חלק א (התשנ"ה), סימן יא, עמ' קלו-קעג; הרב שאול ישראלי "גננת ששבתה מאנס זכאית למלוא שכרה" תחומין יב 219 (התשנ"ב), תגובה לרב צבי יהודה בן יעקב. על דבריהם, ראה: מיכאל ויגודה שכירות ושאלה (התשנ"ח), עמ' 349, הע' 304, ועמ' 352, הע' 312; הרב יצחק זילברשטיין "תשלום על ימי מלחמה" חשוך חמד (התשס"ט), בבא מציעא, עמ' תעא; הרב דניאל כ"ץ "שכר בתים ופועלים שהושבתו עקב מבצע צבאי" תחומין ל 351 (התש"ע); שו"ת משפטי ארץ, חלק א (התשע"א), עמ' 34-35; הרב אורי סדן דיני עבודה במדינת ישראל עפ"י ההלכה - כתר י (התשע"ה); בעריכת הרב שלמה אישון והרב יצחק בזק, עמ' 305-307.

ראה ספרי, שבות יהודה וישראל (התשס"ז), "חינוך וצדקה - היחיד, הקהילה, החברה", עמ' 361-386.

ופשטו ידיכם בגדוד. מיד יועצים באחיתופל ונמלכין בסנהדרין, ושואלין באורים ותומים.

את הפנייה של חכמי ישראל אל המלך, ניתן לראות כפנייה לטיפול בענייני רווחה וצדקה, ותשובת דויד, "צאו והתפרנסו זה מזה", היא בגדר פתרון כלכלי המאפשר לכוחות השוק לפעול בעצמם מבלי לערב את המנגנון השלטוני. משהסתבר שפתרון זה אינו מספיק, כיוון שמדובר בבעיה כלכלית רחבת היקף, לקח דויד אחריות למצב ופתר את המצוקה הכלכלית באופן ממלכתי. הסנהדרין, האורים ותומים, אישרו את הדרך שהציע לפתרון הבעיה, והוא גייס לוחמים ויצא למלחמת רשות, וברור שהיה רשאי, ואף חייב, לצאת למלחמת מצווה, אף בלי לבקש רשות מן הסנהדרין או לשאול באורים ותומים. למלחמה עצמה יש מחיר כלכלי, ודויד השקיע את המשאבים שנדרשו לה בשיתוף העם.

על אחריותו של המלך לפרנסת העם, ניתן ללמוד בדרך השלילה משאול המלך, שהרג את כוהני נוב והחריב את העיר, וגרם בעקיפין לקיפוח פרנסת אזרחים לא יהודים, שבקושי רב היה ניתן לקבל אותם כאזרחים. לדברי התלמוד, בגלל עוולה זו, היה רעב בארץ (יבמות ע"ב). החטא המרכזי בעניין נוב הוא ההרג שנעשה בעיר, אך העונש בא גם על התוצאות שנגלו להריגת כוהני נוב ולהחרבתה, כולל העובדה שכתוצאה מזה נתקפחה פרנסת הגבעונים.⁴ אמנם האיסור לקפח את פרנסת הזולת מוטל על כל אדם, לאו דווקא על המלך, ובכל זאת רובצת על כתפי השלטון אחריות גדולה יותר שלא לפגוע בפרנסת האזרחים.

כיום, השוק הכלכלי תלוי בתנודות בכלכלה העולמית. העסקים עצמם הם בסדר גודל עצום, ועליות וירידות במחיריהם של מוצרי יסוד וחומרי גלם ואנרגיה ועוד משפיעות על הכול. להתמוטטות של מפעל או חברה או בנק וכדומה, יש השפעה גדולה על רבים, ונגזרות מזה השפעות כלכליות במגוון תחומים. וראוי לציין כי גם הכלכלנים חלוקים בשאלת ההתנהלות בשעת משבר כלכלי, ואין תשובה אחת למכלול הבעיות והסוגיות. אף יכולות להיות התפתחויות בלתי צפויות, מפני שלעתים השוק אינו מגיב בהתאם לציפיות ולתחזיות של הכלכלנים, אך ברור שהטיפול בעניינים אלה צריך להיעשות בהנחיית הגורם המרכזי המטפל בענייני הכלכלה: הממשלה, משרד האוצר, הבנק המרכזי ועוד.

4 ראה בהרחבה בספרי (לעיל, הע' 3) עמ' 501-513, בעניין "מנהיג שהחריב עיר ומשכן".

מימון שכר הלוחמים ופיצוי על הפסדים

התורה אוסרת על המלך להרבות את רכושו האישי, שנאמר: "וכסף וזהב לא ירבה לו מאד" (דברים יז, יז). אך לטובת הכלל, המדינה, ודאי שהוא רשאי לעשות כן, ועליו מוטלת האחריות לנהל את הכלכלה בצורה הטובה ביותר. מותר לו להרבות כסף וזהב לצורך הצבא והמלחמה: "מרבה הוא כדי שיתן לאפסניא" (ספרי, דברים, פסקה קנט); "אוצרות הממון המוכן לצרכי ישראל, מצוה להרבותם" (רמב"ם, פירוש המשנה, סנהדרין ב, ה).

קשה להגדיר בצורה ברורה, עד כמה מותר לשלטון להגדיל את תקציב המדינה בלא שיעבור על האיסור להרבות כסף וזהב, אך העיקרון הוא שמותר להגדילו כדי לספק כל דבר המיועד לטובת הכלל ולצרכי המדינה: מימון הצבא, השקעות, החזר הוצאות ועוד.

שמואל הנביא מסביר לעם את משפט המלך, סמכויותיו ויכולת ההתנהלות שלו, ומתייחס גם ליכולתו לגייס למלחמה אנשים ורכוש (שמואל א ח, יא-כב). ממכלול הדברים נראה שיש למלך סמכויות רבות: הוא רשאי להפקיע רכוש ואנשים, ולא נזכר כאן דבר באשר לתשלום שכר ללוחמים. ויש לברר כמה שאלות בעניין זה: האם הלוחמים צריכים לספוג את ההפסד שנגרם להם עקב השתתפותם במלחמה? האם המשק הכלכלי ייפגע עקב המלחמה והאזרחים עצמם יישאו בעול? האמנם ניצחון על אויב מציק בא גם במחיר הרס ופגיעה חמורה בתשתית הכלכלית הפנימית, כשהלוחמים אינם יכולים לפרנס את עצמם ואת בני משפחותיהם?

התלמוד עוסק בשאלת פשר דברי שמואל לעם, מדוע הוא אומר שהם עתידים לזעוק ולמאוס במלך, ובמשמעות תשובת העם לשמואל. וזה לשונו (סנהדרין כ ע"ב):

אמר רב יהודה אמר שמואל: כל האמור בפרשת מלך, מלך מותר בו. רב אמר: לא נאמרה פרשה זו אלא לאיים עליהם, שנאמר: "שום תשים עליך מלך" (דברים יז, טו) - שתהא אימתו עליך. כתנאי. רבי יוסי אומר: כל האמור בפרשת מלך, מלך מותר בו; רבי יהודה אומר: לא נאמרה פרשה זו אלא כדי לאיים עליהם, שנאמר "שום תשים עליך מלך" - שתהא אימתו עליך.

לדברי ר' יוסי ורב יהודה בשם שמואל, יש למלך סמכויות רבות, והוא אינו חייב לפצות את אזרחיו על השירות שהם נותנים לו או על השימוש ברכושם; ואילו לדברי ר' יהודה ורב, שמואל הנביא מגזים בדבריו, ואינו מציג בפני העם את כל התמונה, מפני שהוא מתכוון להפחידם כדי שיבינו את משמעות סמכות המלך. הוא עצמו נהג בדרך אחרת ממה שאמר לעם באשר לרכוש הפרטי: "הנני ענו בי נגד ה' ונגד משיחו את שור מי לקחתי וחמור מי

לקחתי" (שמואל א יב, ג). ודרשו חכמים פסוק זה ואמרו (מדרש רבה, במדבר, פרשה יח, סימן י):

שור שהייתי מקריב עליהם לקרבן ומבקש רחמים עליהם, וכן למשווח עליהם מלך, משלי היה, שנאמר: "עגלת בקר תקח בידך" (שמואל א טז, ב). וכן הוא אומר: "כי זבח היום לעם בבמה" (שמואל א ט, יב) - לא נטלתי משלהם.⁵

הנהגות אלו הן בגדר מידת חסידות, ואינן מייצגות את הדרך המקובלת, אך על העם לדעת שהמנהיג עלול לנצל את מעמדו וסמכותו באופן שלילי וליטול מקופת הציבור לעצמו.

לדעת הרמב"ם, למלך מותר לעשות כל מה שאמר שמואל לעם, אלא שראוי שישלם תמורת כל מה שהוא נוטל מן העם לצורך עצמו. וזה לשונו (משנה תורה, מלכים, פרק ד, הלכה א):

רשות יש למלך ליתן מס על העם לצרכיו או לצורך המלחמות... ודיניו בכל אלו הדברים וכיוצא בהן דין. שכל האמור בפרשת מלך - מלך זוכה בו.

הרמב"ם אומר בתחילת דבריו שהלכה כר' יוסי וכרב יהודה בשם שמואל, שכל האמור בפרשת המלך, מותר לו לעשותו, ולכן מותר לו לגבות מסים לצורכי הכלל או לצורך המלחמה. וראוי להדגיש שהמילה "לצרכיו" אין משמעה לצרכיו הפרטיים אלא לצורכי ההנהגה השלטונית. ובהמשך דבריו, הרמב"ם מפרט את סמכויות המלך בעניין זה. וזה לשונו (משנה תורה, מלכים, פרק ד, הלכות ג-ו):

וכן לוקח מן בעלי האומניות כל מה שהוא צריך, ועושין לו מלאכתו, ונותן שכרן.⁶ ולוקח כל הבהמות והעבדים והשפחות למלאכתו, ונותן שכרן או דמיהן. שנאמר: "ולחרוש חרישו ולקצור קצירו ולעשות כלי מלחמתו וכלי רכבו (שמואל א ח, יב): "ואת עבדיכם ואת שפחותיכם ואת בחוריכם הטובים ואת חמוריכם יקח ועשה

5 אמירה דומה מצינו גם בגמרא בברכות: "אמר אביי ואיתימא רבי יצחק: הרוצה להנות - יהנה כאלישע; ושאינו רוצה להנות - אל יהנה כשמואל הרמתי, שנאמר: 'ותשובתו הרמתה כי שם ביתו' (שמואל א ז, יז). ואמר רבי יוחנן: שכל מקום שהלך שם ביתו עמו" (ברכות י ע"ב).

6 דוגמאות לתשלום שכר על ידי מלכים תמורת עבודה ציבורית: שלמה המלך שילם למי שהכינו את העצים והאבנים לבניין בית המקדש (מלכים א ה, כז-לב; דברי הימים ב ב, יד); יואש מלך יהודה קיבץ תרומות מכל העם כדי לחזק את בדיק הבית, ושילם את שכרם של מי שעסקו בשיפוץ הבית (דברי הימים ב כד, יב); אמציהו מלך יהודה גייס לוחמים משבט יהודה ובנימין, ושכר עוד מאה אלף לוחמים במאה כיכרי כסף. במצוות הנביא, הוא לא נזקק להם, והם נקמו באנשי שבט יהודה (דברי הימים ב כה, ה-יג). מכאן אין להוכיח שרק שכירי החרב קיבלו שכר, ולוחמי שבט יהודה לא קיבלו שכר. ההבדל ביניהם יסודו בעובדה שאת לוחמי שבטו הוא היה יכול לגייס גם, אך בפועל הוא לא שילם להם שכר, על אף שראוי היה שיעשה כן, בעוד שלא היה יכול לגייס לוחמים משבט אפרים, ממלכות ישראל, אלא תמורת שכר. על דברי בת פרעה למרים אחות משה, "היליכי את הילד הזה והינקהו לי ואני אתן את שכרך" (שמות ב, ט), אומר הנצי"ב בפירושו העמק דבר (שם): "כך דרך המלכים לשלם בעין יפה ולא לגזור לעשות להם בחנם".

למלאכתו" (שמואל א ח, טז)... ולוקח השדות והזיתים והכרמים לעבדיו כשילכו למלחמה ויפשטו על מקומות אלו, אם אין להם מה יאכלו אלא משם, ונותן דמיהן. שנאמר: "ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח ונתן לעבדיו" (שמואל א ח, יד).

בולטת לעין העובדה שבכל מקום הרמב"ם מדגיש את העובדה שהמלך חייב לשלם לנתיני תמורת שירותיהם והשימוש ברכושם. המלך נוטל מסים מן הציבור, וחלק מהם משמש למימון צורכי הלוחמים או רכוש הציבור שסייע למלחמה בדומה למה שנהוג היום במדינת ישראל. אמנם ייתכן במקרה חריג שלא יממן המלך את הוצאות המלחמה, ויפול הנטל הכלכלי למימון צורכי המלחמה גם על הלוחמים, כפי שאולי היה נהוג באומות העולם, אך המנהג הראוי הוא שיממן המלך את הוצאות המלחמה וישלם שכר לחייליו ולכל מי שעובד למען המדינה או הצבא וכדומה. ומה שהמלך לוקח לצורך מלאכתו או כדי לשלם לעבדיו, אין מדובר במתן אישי אלא כחלק מצורכי המדינה.⁷

אכן, מן המקרא ניתן ללמוד על מלכים הגונים וישרים שדאגו לקיום מערכת ביטחונית וכלכלית בשגרה ובעתות חירום: צבא מאורגן, בניית ערי מבצר ובהן נשק וגם מחסני חירום, הנקראים במקורותינו "אוצרות", לטובת האזרחים. המנגנונים השלטוניים מומנו בימים ההם מכספי מסים ומכיבושים ומגיוס לוחמים לצבא. אמנם לא נאמר במפורש במקרא שהמגויסים לטובת הצבא או לטובת הציבור קיבלו שכר, אולם הדעת נותנת שקיבלו שכר, שאם לא כן, לא ניתן לנהל מערכת תקינה של חיים אזרחיים.⁸

7 השלל במלחמה היה מתחלק בין המלך לבין הלוחמים, הן הקרביים הן העורפיים. ייתכן שמתן השלל לחיילים היה חלק מן הפיצוי על השתתפותם במלחמה. ייתכן שתשובת הנביא לאמצייהו (לעיל, הע' 6), שבידי ה' להשיב לו הרבה יותר ממה שהפסיד עבור שכירת הלוחמים מאפרים (דברי הימים ב כה, ט) היא בגדר הוכחה שהשלל שימש לתשלום ללוחמים. על חלוקת השלל, ראה ספרי (לעיל, הע' 3), עמ' 330-344, "מעמדם של חיילי העורף".

8 ממעשיו של ישי אבי דויד, ניתן ללמוד שאפילו מזון הלוחמים היה באחריותם: "ויאמר ישי לדוד בנו, קח נא לאחיך איתת הקליא הזה ועשרה לחם הזה והרץ המחנה לאחיך. ואת עשרת חריצי החלב האלה תביא לשר האלף ואת אחיך תפקד לשלום, ואת ערובתם תקח" (שמואל א יז, יז-יח). והרלב"ג אומר על אתר שהלוחמים היו חייבים לדאוג למזונם ולהפקיד עירבון למימונו. דברים דומים אומרים רד"ק והמצודות, אם כי אינם קושרים זאת ליכולת להשיג מזון: "כי כן מנהג אנשי החיל, לפי שאין מעות מצויות במלחמה, וישי נתן לדוד מעות שיוציא בהם משכונותיהם". אך נראה שאין מדובר במזון קיומי. וכי כל משפחה הייתה נעה בעקבות בניה לספק להם מזון? במקרה זה, בית-לחם קרובה לעמק האלה, אך מה יהיה כשהלוחמים נמצאים במרחק רב מבתיהם? לכמה זמן יספיקו עשרה לחמים לשלושה לוחמים, שלושת אחיו של דויד? מה פשר מתן עשרת חריצי החלב לשר האלף? אלא נראה שהמטרה העיקרית של ישי היא: "את אחיך תפקוד לשלום". במסגרת זו, הוא שולח להם חבילות ופינוקים ("צ'ופרים") וגם למפקדם, שר האלף. גם כיום, הלוחמים מקבלים חבילות שי ופינוקים מבני ביתם ומכלל הציבור, ואין אלה תחליף למזון ולביגוד שמספק הצבא. אכן כן, בעת המלחמה חסר כסף, וייתכן שעל הלוחמים למשכן רכוש כדי שמשפחתם הנמצאת בעורף תוכל להתקיים בינתיים, אבל האחריות היא של המלך. מקור נוסף שניתן ללמוד ממנו שהמזון היה מובא מביתו של כל לוחם הוא פירושו הרדב"ז לדברי הרמב"ם: "במלחמת מצוה

אין טעם לבסס מערכת שלטון או לנצח את האויב במלחמה תוך פגיעה בחיי האזרחים שבעורף, בפרנסתם או ברכושם, כיוון שפגיעה בכלכלת האזרחים ובפרנסתם היא בגדר פגיעה בכלכלת המדינה. חלק של החשיבה ותכנון נכון של המלחמה הוא שמירה על העורף עד כמה שניתן מבחינה כלכלית ואזרחית, ולכן מימון הלוחמים לטובת העם בהנהגת המלך או השלטון המרכזי ותשלום תמורת רכושם שסייע למלחמה חיוני ומשמעותי.

ייתכן שזה הוא גם ההבדל בין איומיו של שמואל על העם לבין תשובת העם, שהוא מצהיר בה שהא רוצה מלך. ויש לשים לב לדגש שבדברי העם. בעוד שמואל מדגיש את הממד האישי שבהנהגת המלך - "יקח ושם לו", "חרישו", "קצירו", "כלי מלחמתו", "כלי רכבו", "סריסו עבדיו", "לו לעבדים" - העם מדגיש "ונלחם את מלחמותינו", לא את מלחמתו האישית של המלך. למען טובת העם והארץ, הם מוכנים לשאת בעול. מכאן שגם על המלך מוטלת האחריות לנצל את הסמכויות הרבות שבידו רק לטובת העם ולמען המטרות הנעלות המוטלות על העם. גם הרמב"ם מסיים את הפרק הדין בסמכויותיו של המלך בדברי העם וברוח הדברים היוצאת מהם. וזה לשונו (משנה תורה, מלכים, פרק ד, הלכה י):

ובכל אלו הדברים דינו דין. ובכל יהיו מעשיו לשם שמים. ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים, ולהלחם מלחמות ה'. שאין ממליכין מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר: "ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו" (שמואל א ח, כ).

כשמעשי המלך הם לשם שמים, למען הרמת דעת האמת, למלא את העולם צדק ולהכריח את הרע והרשע מן העולם, הוא ממלא את תפקידו. השלטון אינו מיועד להשגת מעמד אישי אלא לטובת העם, בוודאי בשעה קשה כמו מלחמה. כוונת דברי שמואל במילים "ונתן לעבדיו" ו"למלאכתו" אינה שיש עימות ומאבק כוח בינו לבין העם או בין המנגנון השלטוני לבין העם, וכי בכוחו של המלך להכביד ולהעצים את מנגנון השלטון על חשבון העם, שתוצאתו פגיעה בעם. עבדיו ומלאכתו הם המנגנון השלטוני המיועד לטובת העם. אכן קשה להגדיר ולכמת בדיוק מתי דרישות המלך מן העם, כגון מסים, הן בגדר הסביר,

הכל יוצאין, ואפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה" (משנה תורה, מלכים, פרק ז, הלכה ד). וזה לשון הרדב"ז: "ואפשר במלחמת מצוה הנשים היו מספקות מים ומזון לבעליהן, וכן המנהג היום בערביות". ולא ברור מדבריו איך נשים יעזבו את המשפחה והילדים כדי לספק אוכל לבעליהן המשתתפים במלחמה. הייתכן שכל אישה הייתה טורחת לספק מזון לבעלה? ובדומה לזה אומר הרש"ש: "משמע דגם נשים יוצאות למלחמה. וחדוש הוא. ואולי אינן יוצאות אלא לבשל ולאפות וכדומה לצורך הגברים אנשי המלחמה" (סוטה מד ע"ב, ד"ה במשנה), ואינו אומר שמדובר בנשות הלוחמים, אלא על נשים שיוצאות, ואולי כוונתו לנשים רווקות. ויש לציין שהרדב"ז והרש"ש אינם אומרים שהמזון הובא מבתי הלוחמים, וניתן לומר שהנשים היו אחראיות למזון שסיפק הצבא. לדברי הרדב"ז והרש"ש, ראה ספרי (לעיל, הע' 3), עמ' 320-334, "עריקים וסרבני גיוס".

ומתי הן בגדר הכבדה וניצול סמכות, אך ההנחה היא שבדרך כלל טובת העם עומדת לנגד עיני המלך.

גם כיום, מקובל שהמדינה מפצה על הפסדים שנגרמו עקב מלחמה. אזרחים שהפסידו ימי עבודה, מעסיקים שנפגעו עקב מחסור בכוח אדם או הימנעות העובדים מלהגיע למקום עבודתם, נזקי רכוש ועוד. התשלום נעשה באמצעות מנגנונים אחדים: מס רכוש, הביטוח הלאומי ועוד. חישוב הנזקים וההפסדים מורכב ומסובך, והצדדים - נציגי העובדים, ההסתדרות, המעסיקים ומשרד האוצר - מקיימים משא ומתן בעניין חישוב הנזקים וההפסדים, ומגיעים לסיכום מקובל על הכול. הצבא עצמו מקבל את הכספים למימון הוצאות המלחמה ממשרד האוצר בעבור תחמושת, מזון, לוגיסטיקה, ימי מילואים ועוד, שכמובן הן חורגות מן התקציב השנתי הייעודי של הצבא ומערכת הביטחון. גם כאן החישוב וההערכה מסובכים, כיוון שמדובר בהוצאה כספית גדולה מאוד, והצדדים מנהלים משא ומתן גם על דרך חישוב הוצאות המלחמה. כשהרמב"ם אומר "ונותן דמיהם", הוא אינו מורה כיצד לחשב את סך הנזקים, אבל מציין את העיקרון: השלטון חייב לממן את הוצאות המלחמה ולפצות על אבדן ימי עבודה ונזקים.

"מלך פורץ לו דרך"

לטובת צרכי המדינה והעם ולא לטובת צרכיו האישיים

על פי העקרונות שנאמרו לעיל, יש להסביר את מה שנאמר במדרש בדבר סמכויותו רחבות ההיקף של המלך להפקיע אדמות כדי לסלול דרכים או לצרכים ציבוריים חיוניים. וזה לשונו (ספרי, דברים, פסקה קסא):

לפי שמצינו ששווה הדיוט למלך בדברי תורה, ישווה לו בדברים אחרים? תלמוד לומר: "לשמור את כל דברי התורה הזאת" (דברים יז, ט). לדברי תורה שווה לו, ואין שווה לו לדברים אחרים. מיכן אמרו: מלך פורץ לעשות לו דרך, ואין ממחים בידו; להרחיב לו סטרטיאות, ואין ממחים בידו. דרך המלך אין לו שיעור.

אין למלך סמכות להפקיע קרקע לשימוש הפרטי אלא רק לצורכי המנגנון השלטוני המיועד לטובת האוכלוסייה, לא לשם צבירה כוח שלטוני. וזה לשון רבנו יונה בעניין זה (חידושי רבנו יונה, סנהדרין כ ע"ב, ד"ה כל האמור):

דלא אמרינן "כל האמור בפרשת המלך - מלך מותר בו" אלא כשהוא עושה לצורך ליתן לעבדיו הנלחמים. אבל כשהוא רוצה להחזיק בו לעצמו בלא מלחמה - אין מלך מותר בזה. ואינו [מי] שמסרב בזה מורד במלכות.

ומעין זה נלמד מדברי התוספות, הדנים במה שמסופר על אחאב, שביקש מנבות לתת לו את כרמו, ונבות סירב לתת אותו לו. ולא אחאב עצמו רצה לקחת את השדה, אלא איזבל אשתו ביימה משפט שנידון בו נבות למוות. בסיפור זה, אין מדובר בנטילת רכוש אזרחי לצורך מלחמה, ומדברי התוספות עולה שסמכות המלך להחרים קרקע כדי לפרוץ לו דרך מוגבלת היא. וזה לשונו (סנהדרין כ ע"ב, ד"ה מלך):

ויש לומר דבפרשת המלך כתיב "יקח, ונתן לעבדיו" (שמואל א ח, יד) - ולא לעצמו.

דרישת אחאב מנבות הייתה אישית, ואין שום סמכות אישית למלך לתבוע מעבדיו לוותר על רכוש לצרכיו האישיים. אילו היה מדובר בהחרמה לטובת עבדיו, לטובת המנגנון השלטוני, היה בסמכותו להפקיע את כרמו של נבות. אין זה הגיוני לפרש שהמתן לעבדיו הוא מתן אישי, כיוון שיעלה מזה שמותר לעבדי המלך מה שאסור למלך. התוספות לא כתבו שהמלך נותן לעבדיו רק עקב מלחמה, ועל כן ניתן לפרש גם את דבריו כאומר שמותר ליטול לצורכי העם אך לא לצורך אישי.⁹

אמנם ניתן ללמוד מדבריהם של כמה מן הראשונים שיש למלך סמכות ליטול רכוש גם לצרכיו הפרטיים. כך למשל עולה מדברי רש"י: "לעשות לו דרך - לשדהו ולכרמו" (סנהדרין כ ע"ב). ובמקום אחר הוא אומר: "שהמלך פורץ גדרות של אחרים לעשות לו דרך קצר מביתו לפרדסו או לכרמו" (יבמות עו ע"ב).¹⁰

הרמ"ה מבין כך את רש"י, ומקשה עליו שלא מסתבר שתהיה למלך סמכות ליטול לצרכיו האישיים (רמ"ה, סנהדרין כ ע"ב, ד"ה מתניתין מוציא). נראה שגם את דברי רש"י, אפשר לפרש על פי העיקרון שהפקעת רכוש מותרת רק למנגנון השלטוני, מה שרש"י קורא "שדהו וכרמו". אין מדובר ברכוש פרטי, כי אם ברכוש השייך למנגנון השלטוני, וכפי שהסברנו לעיל את הפסוקים בפרשת המלך, "יקח ושם לו", "חרישו", "קצירו", "כלי מלחמתו", "כלי רכבו" ועוד, כן גם כאן מדובר בשדהו וכרמו המלכותיים לטובת צורכי המדינה.

כיום מדובר בתקציב מדינה גדול מאוד, במיליארדים של שקלים, למימון צרכים רבים בכמה תחומים: הביטחון, החינוך, התשתיות ועוד ועוד. כל אלו אינם מגיעים לכיסו האישי של אף מנהיג או שר או ראש ממשלה, אלא אם אחד מהם או מעוזריהם מועל בתפקידו ומנצל את מעמדו לקידום ענייניו האישיים. הדרך הראויה והישרה היא לנצל את הכסף וההשקעות לצורכי הציבור ולרווחתו וקידומו בלבד.

9 דברים דומים אומר רד"ק (מלכים א כא, י; שמואל א ח, יג).

10 וכן מבין גם לחם משנה (מלכים, פרק ה, הלכה ג).

פיצוי על נטילת רכוש פרטי לטובת המדינה

אמנם נאמר שה"מלך פורץ לו דרך", אך לא נאמר דבר בעניין פיצוי לבעלי הקרקע שניטל רכושם. ואף על פי שראוי שיפצה אותם, הוא אינו חייב לפצותם. הלכה זו נזכרת בתלמוד בקשר להתלבטותו של דויד המלך בשאלת פיצוי על נזק שנגרם בשעת מלחמה. וזה לשונו (בבא קמא ס ע"ב):

"ויתאווה דוד ויאמר, מי ישקני מים מבור בית לחם אשר בשער. ויבקעו שלשת הגבורים במחנה פלשתים וישאבו מים מבור בית לחם אשר בשער" (שמואל ב כג, טו-טז) - מאי קא מיבעיא ליה? אמר רבא אמר רב נחמן: טמון באש קמיבעיא ליה, אי כר' יהודה אי כרבנן, ופשטו ליה מאי דפשטו ליה.

ורש"י אומר על אתר (בבא קמא ס ע"ב, ד"ה טמון):

טמון באש קמיבעיא ליה. מעשה בא לפניו במחנה, ששרפו אנשיו גדיש של ישראל, ונצרך לשאול הלכה: אם חייבין לשלם כלים הטמונים בתוכו כר' יהודה או פטורין כרבנן.

בהמשך הסוגיה מופיעים הסברים אחרים, שעיקרם אם המלך רשאי להשתמש ברכוש הזולת. ואם מותר לו להשתמש בהם, האם הוא חייב לשלם תמורת השימוש בהם:

רב הונא אמר: גדישים דשעורים דישראל הוו, דהוו מטמרי פלשתים בהו, וקא מיבעיא ליה: מהו להציל עצמו בממון חבירו? שלחו ליה: אסור להציל עצמו בממון חבירו, אבל אתה מלך אתה, [ומלך] פורץ לעשות לו דרך ואין מוחין בידו.

השאלה היא אם מותר להפקיע שדה תמורת תשלום לבעליה, אף על פי שבעליה אינם רוצים לוותר עליה אף תמורת תשלום. והתשובה היא שברור שמותר לעשות זאת, משום שמדובר בשעת מלחמה. דויד הסתפק בשאלה אם הוא רשאי לאבד שדות בלא לשלם תמורתם ובשאלת סדרי העדיפות. והתוספות אומרים מה היה ספקו של דויד (בבא קמא ס ע"ב, ד"ה מהו): "איבעיא ליה אי חייב לשלם כשהציל עצמו מפני פקוח נפש", והרשב"א מוסיף על דברי תוספות: "בתוס' דקא מיבעיא ליה אם חייב לשלם, ונראה שפשוט להם שיכול להציל על מנת לשלם ושלא מדעת הבעלים" (בבא קמא ס ע"ב, ד"ה מהו).¹¹ תשובת הסנהדרין הייתה שאסור לאדם להציל את עצמו בממון חברו, אבל למלך מותר לעשות כן. ולא מצאנו שדנו בשאלה אם המלך חייב לפצות את עבדיו על מה שהוא מפקיע מהם, מפני שברור להם שאינו חייב לפצות אותם.

11 ראה גם הירושלמי: "ר' שמואל בר נחמן אמר: שנה אחת היתה, ושתי שדות היו, אחת שעורים ואחת עדשים. פשיטא ליה לאביד וליתן דמים? דילמא פשיטא ליה לאביד שלא ליתן דמים" (סנהדרין ב, ה).

לעיל הבאנו את דברי התוספות, שהקשו ממעשיו של אחאב על ההלכה שהמלך פורץ כדי לעשות לו דרך. להלן תשובות אחרות של התוספות שיש בהן התייחסות לעניין התשלום (סנהדרין כ ע"ב, ד"ה מלך):

ועוד יש לומר דבחנם היה יכול ליקח אם היה רוצה, אבל כשהיה שואל אחאב שימכרו לו, חשב נבות שרשות בידו לומר: לא אמכור.

ההנחה בתשובה זו היא שהשדה מופקעת לטובת הכלל, ומותר למלך להפקיע לצורכי הכלל גם מבלי לשלם תמורת מה שהפקיע. במקרה זה, נהג אחאב כפי שצריך לנהוג מלך הגון, והציע לשלם לנבות תמורת כרמו, אך נבות הסיק מדבריו בטעות שהוא יכול לסרב למלך. מכאן שהדרך הראויה היא שישלם המלך תמורת אדמות או כל רכוש אחר שהוא מפקיע לצורכי ציבור. רבנו יונה חולק בחידושו על תירוץ זה. וזה לשונו (סנהדרין כ ע"ב, ד"ה כל האמור):

ואין זה נכון. כי אין לך מורד במלכות גדול מזה.

ניתן לומר שאם המלך מציע לשלם תמורת מה שהפקיע, אין זה אומר שניתן לסרב לו, ועל זה אומר רבנו יונה שהתנהגותו של נבות הייתה בגדר מרד, אלא שהוא לא ידע זאת. מכל מקום, גם מדברי רבנו יונה עולה שהמלך חייב לשלם תמורת השימוש ברכוש פרטי. התוספות מביאים עוד שני הסברים:

והנקדן תירץ דאינו מותר [אלא] רק בשדות הרחוקים מן העיר, דלא מעלי כל כך, אבל כרם נבות היה אצל היכל אחאב בשומרון.

ועוד יש לומר דדוקא בשדה מקנה, אבל שדה אחוזה שירש מאבותיו לא, כמו שהשיב נבות: "חלילה לי מתתי נחלת אבותי לך" (מלכים א כג, ג).

כיוון שהקרקע אינה מיועדת לצורך צבאי, יש מגבלה איזו קרקע מותר להפקיע לצורך השלטון. לדעת התוספות, מותר להפקיע שלא לצורך צבאי רק קרקע פחותה בחשיבותה, בשולי העיר ולא במרכזה, וגם אסור להפקיע קרקע שהיא ירושת אבות. כל אלה מלמדים על האיזון שיש לנקוט בין פיתוח הרכוש הציבורי לטובת הכלל לבין שמירה על נכסים אישיים במרכזי הערים או ירושות וכדומה. כאמור, יש לשלטון סמכות להפקיע אדמות לצורך הציבור, ומומלץ שיפצה את בעלי האדמות והרכוש, אף על פי שאינו חייב לעשות כן.

הרמב"ם אומר שה"מלך פורץ לו דרך" (משנה תורה, מלכים, פרק ה, הלכה ג), ואינו אומר ולא כלום בעניין פיצוי תמורת הקרקע, ונראה שבפרק זה הרמב"ם מבקש רק להדגיש את סמכות השלטון להפקיע רכוש ואדמות לצורך מלחמה, ולכן אינו דן בסוגיית התשלום.

ייתכן שהרמב"ם מבין כפשוטם את דברי חז"ל: "מלך פורץ לו דרך". בשעת מלחמה, לא די שהמלך יכול לגייס אנשים ורכוש, אלא גם לשנות תוואי דרך, לפרוץ דרך חדשה ולעשות שינויים בלתי הפיכים אחרים, כשייתכן שלא יהיה אפשר להשיב את המצב לקדמותו.¹²

השתתפות ותמיכה אזרחית באחזקת הצבא

ואף על פי שהמלך מממן את פעילות הצבא, יש תחומים בהם גם האזרחים, ולפחות כך היה בעבר, שותפים באחזקת הצבא. כך למשל נאמר במשנה "מאכילין... את האכסניא דמאי" (דמאי ג, א),¹³ ובתוספתא "מאכילין את אכסניא פירות שביעית" (שביעית ה, כא במהדורת ליברמן).¹⁴ נורמה זו הייתה מקובלת בעבר, בין אם מדובר בחיילי צבא נכרי ובין אם מדובר בצבא יהודי (ירושלמי, דמאי ג, א).¹⁵ על תושבי המקום שהלוחמים נמצאים בו, מוטלת החובה לדאוג למזונותיהם וללבושם (שבת קמז ע"ב), ואולי גם לצרכים אחרים (בבא בתרא יא ע"ב).

סיבת ההיתר להאכיל את הלוחמים היהודים דמאי מלמדת גם על המשמעות של המחויבות האזרחית לאחזקת הלוחמים. וזה לשון רש"י בעניין זה (פסחים לה ע"ב, ד"ה אכסניא):

12 הרב יעקב אריאל, שו"ת באהלה של תורה, חלק ד (התשס"ג), עמ' 173-178, "פיצויים על הפקעת קרקעות", מבקש להבחין בין הפקעת רכוש בשעת מלחמה, כשהלוחמים נמצאים במצב סכנה, שאז אין לפצות את הבעלים, לבין שלבים מוקדמים יותר של המלחמה, שבהם אין סכנה ללוחמים, ועל כן יש לפצות את הבעלים. אך נראה שאין הכרח להבין כך את דברי הרמב"ם. ראה עוד אביעד הכהן "וכי הרבים גולנים הם?": על הפקעת מקרקעין ופגיעה בזכות הקניין במשפט העברי" *שערי משפט* א 39 (התשנ"ז).

13 שמונת הלוחמים לאכול דמאי, ניתן ללמוד גם מן המשנה: "ארבעה דברים פטרו במחנה: מביאין עצי מכל מקום, ופטורים מרחיצת ידים, ומדמאי, ומלערב" (עירובין א, י).

14 על האפשרות להאכיל גויים פירות שביעית, ראה ספרי זמני יהודה וישראל (התשע"ה), עמ' 42-51, בעניין "תוצרת אוצר בית דין בידי מי שלא ישמור על קדושתם".

15 ניתן לראות את הסברי הראשונים כחולקים זה על זה בשאלה אם דיונים אלה מתייחסים לחיילים יהודים או לחיילים גויים. הראשונים שלהלן אומרים שמדובר בצבא יהודים: רש"י, שבת קכז ע"ב, ד"ה אכסניא; רש"י, עירובין יז ע"ב, ד"ה אכסניא; רש"י, פסחים לה ע"ב, ד"ה אכסניא; תוספות, ברכות מז ע"א, ד"ה ומאכילין; תוספות, עירובין יז ע"ב, ד"ה ואת; ועוד. אך נראה שמדובר בנורמה כללית שהייתה מקובלת. ואכן יש סוגיות שבהן משמעות אכסניא היא חיילים גויים. רבא הורה לבני מחוזא איך לנהוג בשבת עם חיל המלך (שבת קמז ע"ב) או איך לנהוג בענייני חמץ (פסחים ה ע"ב; שם ל ע"א). רב הונא הורה לבני הכפרים כיצד לנהוג באפייה ביום טוב לחיל המלך (ביצה כא ע"א). את דרשת הגמרא: "והלך" (עזרא ז, כד) - זו ארנונא" (בבא בתרא ח ע"א), מפרש רבנו חננאל: "ארוחת דורון לשלטון העובר ממקום למקום שנותן לו כל עיר ועיר ארוחה" (תוספות, בבא בתרא ח ע"א, ד"ה והלך). וכך פירשו גם בעל הערוך, ערך ארנן, והר"ף (בבא בתרא ה ע"א בדפי הר"ף). וזה כנראה המקור לדברי הרמב"ם: "משרבו האנסין והטילו מלכי עכו"ם על ישראל לעשות מחנות לחיילותיהן, התיירו לזרוע בשביעית דברים שצריכין להם עבדי המלך בלבד" (משנה תורה, שמיטה ויובל, פרק א, הלכה י). וראה עוד: שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן שמו; ר"ן, נדרים סב ע"ב, בלשון א'.

אכסניא - חיילות מלכי ישראל המוטלין על בני העיירות לזונן, להגין עליהם מאויביהן, וישראלים הן, והרי הן כעניים, הואיל ואינן במקומן.

ניתן להבין את דברי רש"י, "להגן עליהן מפני אויביהם", כתיאור מצב, אך ניתן לראות בהם מעין הסבר למשמעותה הערכית של השותפות האזרחית: הצבא מאומן ומיומן להילחם באויבים לטובת העם ובשליחותם. ייתכן שהדבר נבע מקשיים לוגיסטיים של ניווד מזון ממקום למקום, ועל כן המטלה נפלה על האזרחים המקומיים, אך יש בזה ערך נוסף: השותפות של האזרחים היא ביטוי לקשר וההדדיות בין החזית לבין העורף. כיוון שהחיילים לא היו במקומם, ואין להם מזון משל עצמם, יש לראותם כעניים, ולכן מותר להאכילם דמאי.

הלוחמים היו רשאים גם לקחת מן האזרחים עצים להסקה, ולא היה בדבר משום גזל, כעולה מן המשנה: "ארבעה דברים פטרו במחנה: מביאין עצים מכל מקום..." (עירובין א, י). לדברי "תפארת ישראל" על אתר: "אין חוששין לגזל, דהפקר בית דין הפקר". ובתוספתא נאמר שמדובר במחנה היוצא למלחמת רשות (עירובין ב, ו). ובירושלמי נאמר: "היוצאים למלחמת הרשות מותרין בגזל עצים לחים, ואסורין בגזל עצים יבישין. היוצאים למלחמת חובה מותרין בגזל עצים יבישין ולחין" (ירושלמי, עירובין א, י). לדברי הרמב"ם בפירוש המשנה (עירובין, שם), מותר ללוחמים ליטול את העצים הללו, "לפי שהקילו להם מפני שהם עסוקים בכיבוש ארץ האויב". ההיתר להפקיע עצים לטובת הלוחמים הוא חלק מן השותפות של כלל הציבור במאמץ המלחמתי.¹⁶

גם חלק מן החיילים, היו אחראים לארגון הצד הלוגיסטי. במלחמת רשות, יש בתורה רשימה של משוחררים מן המלחמה: מי שאירס אישה ולא לקחה, מי שנטע כרם ולא חיללו, ומי שבנה בית ולא חנכו. על רשויות הצבא לשחרר אותם מפעילות קרבית, אך הם היו חייב לשרת בעורף (משנה, סוטה ח, ב). במלחמת מצווה, הם לא היו משוחררים מן הפעילות, אך גם במלחמת מצווה יש צורך בחיילים המשרתים בתפקידי שירותים, והצבא היה מוסמך לקבוע מי ימלאו תפקידי שירותים. ייתכן שתפקידם של חיילי השירותים היה גם לתאם בין המסגרת האזרחית לבין המסגרת הצבאית.¹⁷

16 דויד נמשח למלך, אך עדיין לא התקבל על ידי כל העם, ובכל זאת ראה עצמו מלך. הוא הגן על דרום הר חברון ודרש מנבל הכרמלי תשלום. כשנבל סירב, ראה בו דויד "מורד במלכות" (מגילה יד ע"א). אביגיל, אשת נבל, הביאה לדויד ואנשיו מצרכי מזון, כמו שנאמר: "ותמהר אביגיל ותקח מאתים לחם ושנים נבלי יין וחמש צאן עשוית וחמש סאים קלי ומאה צמקים ומאתים דבלים, ותשם על החמורים" (שמואל א כה, יח). המזון הרב שהביאה היה בגדר תשלום לדויד וחייליו.

17 כך מנוסח תפקידם: "כל אילו שאמרו יוצאין וחוזרין נותנין פסי העיר, ומספקין מים ומזון למלחמה, ומתקנין את הדרכים" (תוספתא, סוטה ז, כג, מהדורת ליברמן; משנה, סוטה ח, ב). את התפקידים הללו הם עושים במסגרת שירותם הצבאי, ומימון הכשרת הדרכים, כמו גם המים והמזון, הוא באחריות הצבא,

כיום, הצבא דואג לאספקה, הן למזון הן לביגוד ולכל מה שנדרש לרווחת החיילים, אך בכל זאת התמיכה האזרחית חשובה, כיוון שיש בה תרומה לחיזוק הלוחמים ומלמדת על ההדדיות והקשר ביניהם לבין האזרחים. כיום, הדבר בא לידי ביטוי בתרומות לרווחת החיילים במסגרת עמותות ואגודות ובמסגרת יזמות פרטיות, כגון: איסוף וחלוקת מתנות, משחקים, מזון מיוחד, סריגת כובעים וכפפות, אירוח ועוד.

סיכום

א. השלטון מוסמך לגייס אזרחים למטרות שהן בגדר צורכי המדינה, ובהן מלחמה, וראוי שישלם שכר או פיצוי הולם לאזרחים המגויסים, ויפצה גם את המעבידים וגם על נזקי רכוש שנגרמו כתוצאה מן המלחמה. ההנחה היא שמנהיגות הגונה וטובה תעשה זאת, אם יש לה יכולת כלכלית, כדי שלא ייפגעו המשק והכלכלה האזרחיים, כיוון שפגיעה בהם היא בעצם פגיעה בכלכלת המדינה. חישוב הפיצוי והשכר צריך להיעשות על פי הבנתם של מומחים בתחום, כשהמטרה הראשית היא טובת המדינה ואזרחיה.

ב. בעבר היו האזרחים מעורבים הרבה יותר במימון הלוחמים, בעיקר במה שקשור לאספקת מזון וציוד. כיום, עקב העלות הגבוהה של המלחמות המודרניות והוצאות הביטחון השוטף היקרות, המדינה נושאת במימון המלחמה: רכישת כלי נשק, פיתוחם ותחזוקתם, רכישת תחמושת, אימונים, רכישת ציוד נלווה, מזון ואספקה אחרת, תשלום דמי מילואים ועוד. המימון יכול להיות גם באמצעות העלאת מסים או קיצוצים כלכליים בתחומי חיים אחרים. נוסף על זה, ראוי שגם האזרחים יתרמו לטובת הלוחמים, כמקובל בימינו: מזון מיוחד, מתנות, משחקים ועוד, כדי להביע את תמיכתם בלוחמים וחיזוק הקשר עם הלוחמים.

אלא שהם אחראים על אספקת המזון ותיקון הדרכים. כמו כן, היה מותר ללוחמים לאכול גם מאכלות אסורים (חולין יז ע"א; משנה תורה, מלכים, פרק ח, הלכה א; רמב"ן, דברים ו, י).